

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

📄 Açık Erişim | Open Access

Kur'an-ı Kerim'den Mesnevilere: Edebiyat Geleneğinde Hz. Musa ve Mesnevilerdeki Hz. Musa Kıssası Üzerine Mukayeseli Bir Analiz

From the Quran to Masnavis: A Comparative Analysis of the Qissa of Moses in Literary Tradition and the Qissa of Moses in Masnavis

Mustafa Fidan¹

¹ Kuruma bağlı değil / Non-affiliated, Ankara, Türkiye

Öz

Bu çalışma edebi gelenek içerisindeki Hz. Musa anlatılarını konu edinmektedir. Hz. Musa'nın edebi eserlerdeki dayanağı rivayetler veya israiliyat menşeli olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in kaynaklığına dayandığı da bir gerçekliktir. Çalışmayla Hz. Musa'yı konu alan Mûsâ-nâme, Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm ve Hz. Mûsâ Kıssası isimli mesnevilerin Kur'an-ı Kerim'in referansına hangi yönlerden dayandığının ortaya konulması amaçlanmıştır, ayrıca bu üç mesnevinin mukayesesi yapılmıştır. Bu mukayese eserlerin telif edildikleri dönemler, beyit sayıları, vezinleri, telif sahaları, müellifleri, kişi kadrosu, mesnevilerin içerikleri, ahlaki-didaktik yönleri ve mesnevilerde görülen mucizeler esas alınarak yapılmıştır. Mukayese edilen mesneviler müellifleri, telif sahaları ve telif yüzyılları bakımından farklı olmasına rağmen ortak kaynağın Kur'an-ı Kerim olması dolayısıyla aralarında benzer yönlerin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Hz. Mûsâ Kıssası'nda don değiştirme motifinin görülmesi, Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da Hz. Musa'nın kavminin, Firavun'un ve şeytanın olması, Mûsâ-nâme'de Allah ile Hz. Musa'nın arasındaki diyaloglara bağlı bir olay örgüsünün olması gibi temel farklılıklar da dikkat çekmektedir. İncelenen mesnevilerdeki Hz. Musa'ya yönelik kişilik özellikleri de ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Netice olarak çalışmada Kur'an-ı Kerim'in referansının edebi eserlerdeki etkileri incelenmiş, mesneviler özelinde mukayeseli bir çalışma olması dolayısıyla da karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları kapsamında klasik Türk edebiyatına yönelik değerlendirmelerin yapılabileceği uygulamalı olarak ortaya konulmuştur.

Abstract

The study addressed the narratives about Moses within literary traditions. Narratives about Moses are based not only on Israiliyat (some apocryphal tales about prophets) and other traditions in literary works, but also on the Quran, a well-known fact. Therefore, the objective of the study was to uncover how the narratives in masnavis about Moses, namely, "Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm," "Hz. Mûsâ Kıssası," and "Mûsâ-nâme" relied on the Quranic reference. To this end, a textual analysis and comparative approach were used. This comparison covers the periods in which the works were written, the number of their couplets, meters, fields of writing, authors, staff, contents of the mesnevis, moral-didactic aspects, and the miracles seen in the mesnevis. Even though masnavis differed in their authors, fields of writing, and times of writing, they also had similarities. However, the motif of shapeshifting (known as don degistirme in Turkish) is observed in the "Hz. Mûsâ Kıssası". The work "Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Salâm" mentioned the ummat of Moses, also Pharaoh, and the Satan. In "Mûsâ-nâme" dialogues occurred between Allah and Musa. Our study covered differences in these three masnavis. The events that unfold around these motifs and fictional characters reveal that masnavis embody the traditional structure observed in Turkish folk tales. Consequently, the study addressed the influence of Quranic references on literary works, specifically masnavis explicitly about Moses, in an interdisciplinary context. Furthermore, the study offered suggestions for future research on masnavis grounded in Turkish folk culture and Israiliyat sources.

Anahtar Kelimeler

Mucize • Peygamber kıssaları • Mesnevi • Hz. Musa • Kur'an

Keywords

Miracle • Qissa • Moses • Masnavi • Quran

Atıf | Citation: Fidan, Mustafa. "From the Quran to Masnavis: A Comparative Analysis of the Qissa of Moses in Literary Tradition and the Qissa of Moses in Masnavis". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 3 (2025): 539-559. <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1541402>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Fidan, M.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Mustafa Fidan mustafafidan71@gmail.com

Extended Abstract

The religious sources have dramatically impacted classical Turkish literary texts, a well-known fact today. Prophetic stories drawn from religious sources have a substantial influence on classical Turkish literary texts directly or indirectly, at both the thematic and content levels. The Quran, considered sacred by Islam, is a primary source of prophetic stories. Even though the content of classical Turkish literary texts is analyzed using their sources, texts on prophetic stories produced referencing the Quran have received inadequate attention. Examining these texts through an interdisciplinary approach and comparative textual analysis is pivotal for understanding the literary transformation of religious narratives and for identifying the representation of the narrative tradition through folk narratives.

In classical Turkish literature, narratives about Moses, both in works associated with Moses and works called *divan*, primarily emerge from the Quran. These narratives encompass “*Ravzatü'l-l'câz fi'l-Mucizât'ül-Mümtâz, Dâsitân-ı Mûsâ, Mûsâ-nâme, Kışsa-i Mûsâ Aleyhi's-Selâm, Kissa-i Mûsâ, and Hz. Mûsâ Kıssası.*” In addition to these works, studies on classical Turkish literature have revealed that poets have referenced Moses and his miracles in their poetry collections, known as *divans*.

Based on these works and the findings of the conducted studies, one can understand that the Prophet Moses and his miracles play a prominent role in classical Turkish literature. The current findings suggest four *masnavis* feature the Prophet Moses, including one on his death. The other three *masnavis*, written at different times and in different regions by various authors, share similarities in their subject matter and content. *Mûsâ-nâme* (Mirzâ Ahmed ibn Mirzâ Karîm): It was written in the Chagatai period in the 17th–19th centuries. “*Kışsa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm (Mecîdî)*”: It might have been written in the Anatolian period in the 16th century. *Hz. Mûsâ Kıssası* (Mahmûd): This story emerges from the Anatolian period and is considered to have been written in the 14th–15th centuries. These three *masnavis* must be analyzed using a comparative method that highlights their similarities with religious literature, given their shared subject matter.

All three *masnavis* depict Moses' miracles. Moreover, the *masnavi*, with a striking style, accentuate the superior qualities of Moses and Muhammad Mustafa and his community. Nevertheless, some typical disparities between them are evident, including one of the miracles in the *Musa-nâme*, which has been explained in Turkish literature with the concept of “*tayy*.” This concept refers to reaching a geographically remote region instantly. The *Musa-nâme* suggests God invited Moses and his ummat to Mount Tur for a meeting. When they began the journey to Mount Tur, and despite a long journey ahead, Moses suddenly reached it. Additionally, the work narrates events, including Moses performing ablution and Satan urinating on a hat, to verse 8 of Surah Ash-Shura and verses 133, 135, and 136 of Surah Al-A'raf in the Quran.

Moses leaving his ummat behind while ascending Mount Tur is mentioned in verse 175 of Surah Al-A'raf. In the *masnavi* titled “*Kışsa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Salâm,*” three miracles performed by the Prophet Moses with his staff are provided. These miracles include extracting water from a rock, dividing the Red Sea in two, and his staff turning into a snake. Apart from the miracles he performed with his staff, other miracles in the work encompass his hand shining and his death and resurrection upon seeing God on Mount Tur, which are supported by verse 22 of Surah Taha, verse 143 of Surah Al-A'raf, and verses 63–66 of Surah As-Shu'ara. The character cast in this work differs substantially from those in the other two works. The inclusion of figures such as Satan, Pharaoh, and the people of Moses reinforces the dramatic conflict. The miracle of shapeshifting is observed in the *masnavi* titled “*Hz. Mûsâ Kıssası,*” which features elements, including a human transforming into a bird and birds speaking to prophesy the future. These narratives parallel motifs in Turkish fairy tales. The rich cast of characters makes the work increasingly notable. The appearance of the spirits of notable figures from Islamic history, including Abu Bakr, Omar, Osman, Ali, Hasan, and Hussein, to Moses in the form of birds, enriches the story both motifically and narratively. Additionally, depictions of locations such as stream banks and large trees are dominant.

In the *masnavi*, Prophet Moses is particularly remarkable for his human qualities. Moses' human character is vividly observed in his mistakes and repentance, his jealousy, his compassion for his people, his killing of a so-called “*kıpti*,” and his fear when his staff turned into a snake. Nevertheless, the inclusion of Moses' miracles underscores his prophetic qualities.

The linguistic features of *masnavis* predominantly depend on the century and geography in which they were written. The “*Mûsâ-nâme*” was written in Chagatai Turkish and reflects the Central Asian literary tradition. The *masnavis* titled “*Kışsa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*” and “*Hz. Mûsâ Kıssası*” were written in Anatolia, and depict the characteristics of old Anatolian Turkish. Comparing these three regarding these features of *masnavis* is pivotal for revealing the cultural elements with which the same *qissa* was narrated in various geographies and centuries.

To summarize, three fundamental points are alike in the three masnavis examined. They include the miracles of the Prophet Moses, the depiction of Moses's encounter with God, and the praise of Muhammad Mustafa and his community. The main differences are the following: The masnavi, "Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Salâm," constitutes the ummat of Moses, the Pharaoh, and the Satan as characters. These characters are not covered in the "Mûsâ-nâme" and "Hz. Mûsâ Kıssası". The masnavi, "Hz. Mûsâ Kıssası," mentions a streamside with various foods and a large tree, where birds come and talk to the Prophet Moses. However, this event is not included in the "Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Salâm" and "the Mûsâ-nâme." The masnavi, "Hz. Mûsâ Kıssası" has richer characters than the other two masnavis.

In closing, narratives about the Prophet Moses constitute a component of classical Turkish literature, rooted in the kıssa tradition. These narratives, in particular, were incorporated into literary works because they encompassed miracles derived from the Quran. The Quran does not certainly serve as the sole source of works about Moses. The study illustrates that narratives about Moses should be further explored regarding their sources. Studies explicitly addressing Israiliyat and hadith can contribute to the topic from various perspectives. Therefore, examining the literary narratives of other prophets for their sources is another topic that deserves a scholarly approach.

Giriş

İslam inanç esaslarının temelini teşkil eden Kur'an-ı Kerim'in klasik Türk edebiyatı üzerinde derin tesirlerinin olduğu bugün bilimsel olarak kabul gören bir gerçekliktir. Klasik Türk edebiyatındaki edebî eserlerin mahiyeti incelendiğinde gerek sure ve ayetlerin tefsir ve tercümeleri gerekse de inanç, ibadet, ahlâk esasları gibi pek çok dini-tasavvufi etkinin Kur'an-ı Kerim kaynaklı olduğu görülecektir. Hatta Kur'an-ı Kerim'in harf, kelime, ayet ve surelerinin sayıları ve okunma esasları hakkında müstakil eserler yazılmıştır.¹ Peygamber kıssaları da edebî bir bağlamda müelliflerin dikkatini çekmiş, Kur'an-ı Kerim'den ilhamla pek çok edebî eser klasik Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Bu eserlerden bazıları peygamberlerin topluma gösterdikleri mucizeler üzerinde ziyadesiyle durmuşlar, böylelikle mucizenâme türündeki eserler de edebî gelenek içerisinde kendilerine bir yer edinebilmiştir.² Bu sebeple mucizenin sözlük anlamından ve Türk toplumundaki karşılığından yola çıkarak konuyu açıklamak yerinde bir başlangıç olacaktır.

Mucize, acz kökünün isim formu olan ve "âciz bırakan" anlamındaki *mûciz* kelimesinin "bir şeye güç yetiremeyen" anlamında çekimlenmiş ism-i fail hâlidir. Dinî terminolojide mucize "peygamberlerin kendilerine inanmayan insanlara peygamberliklerini ispat etmek amacıyla Allah'ın iznine bağlı olarak gösterdikleri olağanüstü olaylar, haller"³ halk dilinde "insanları hayran bırakan, insan aklının alamayacağı, olağanüstü, şaşırtıcı olay"⁴ olarak tanımlanmıştır. Kıssa kelimesi ise iz sürmek, birinin ardına düşmek, birisine bir haber ya da sözü bildirmek anlamlarından hareketle bir kimseye olayların tek tek sırası izlenilerek anlatılmasını, yaşananların aktarılmasını ve bu hikâyenin kendisini kapsar. Dinî terminolojide ise kıssa "Kur'an-ı Kerim'de tarihî kişilere olaylara dair yer alan haberler ve bunlardan bahseden ilim" şeklinde aktarılmıştır.⁵ Halk arasında kıssa daha çok "ders çıkarılması gereken anlatı, olay" anlamıyla yaygın olarak bilinmektedir.⁶

Klasik Türk edebiyatına ait metinlerin İslami geleneğin tesirinde kalmış olduğu nasıl şüphe götürmez bir gerçeklikse İslami gelenek içerisinde önemli bir yekûnu teşkil eden peygamber kıssalarının etkisinde kalmaları da yine şüphe götürmez bir gerçekliktir.⁷ İslami geleneğe dayalı peygamber kıssalarının bugün en güvenilir kaynakları Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'in ve onun referansında çeşitli eserlerin

¹Kur'an-ı Kerim'i oluşturan surelerdeki ayet ve kelimeler ile harflerinin sayıları hakkında erken dönemde yazılmış Türkçe bir eser için bakınız: İrmak Kaçar, "13. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kur'an Risalesi", *Dil Araştırmaları* 32, (2023): 133-150.

²Mucizenâme türünden eserler için bakınız: Müjân Çakır, "Cevâbî'nin Mu'cize-nâmesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7, (2011): 23-44; Meriç Harmancı, "Seher Abdal'ın Mu'cizât-nâme-i Muhammed Aleyhisselâm Kasîde-i Yemen Adlı Eseri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 21, (2024): 55-87.

³Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 30, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 348.

⁴TDK Sözlük, *Türkçe Sözlük* (TDK Yayınları, 2019), 1701.

⁵İdris Şengül, "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 498.

⁶TDK Sözlük, *Türkçe Sözlük*, 1426.

⁷İlgili konu hakkında teferruatlı bilgi için bakınız: Zülfi Güler, *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler* (Uğurel Matbaası, 2006).

kaynaklığında peygamber kıssaları üzerine Türk edebiyatı tarihi içerisinde çeşitli metinler üretilmiştir. Bu metinlerin konusu genellikle peygamberlerin göstermiş oldukları mucizelerdir. Din terminolojisindeki mucize kelimesinin anlamından hareketle peygamber mucizelerini konu alan yazar ve şairler inandıkları ve insanları da inandırmak istedikleri bu olayları etkin bir dille ve etkileyici şekilde okuyucuya sunmayı hedeflemişlerdir.⁸ Telif sahipleri bu anlamda kıssa olarak değerlendirilen eserlerin bir kısmını da Kur'an-ı Kerim'deki peygamberlere atfedilen olaylardan hareketle, kıssa kelimesinin halk arasındaki anlamı kapsamında, ders çıkartılması açısından kaleme almışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de kıssa kabilinden düşünülen ve klasik Türk edebiyatı içerisinde hem manzum hem de mensur şekilde yer edinen anlatılardan birisi de Hz. Musa'ya aittir. Hz. Musa'nın hayatı çerçevesinde kurulan manzum ve mensur metinler bizlere, peygamberlere ve peygamberler özelinde Hz. Musa'ya klasik Türk edebiyatında ne kadar değer verildiğini gösterir mahiyettedir.

1. Türk Edebiyatında Hz. Musa ile İlgili Yapılan Çalışmalar ve Mesnevi Olarak Yazılan Hz. Musa Kıssaları⁹

Ravzatü'l-İcâz fî'l-Mu'cizât'ül-Mümtâz: Müjgân Çakır tarafından çalışılan bu eser Nâyî Osmân Dede'ye ait olup 1998 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde doktora tezi olarak savunulmuştur. Eser Hz. Muhammed'i konu almakla beraber bir bölümünde Hz. Musa'nın mucizelerine de yer verilmiştir.¹⁰

Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler: Zülfi Güler tarafından 2006 yılında çalışılmıştır. Çalışmada Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î, Ahmed Paşa, Bâkî, Fuzûlî, Fehim-i Kadîm, Hayâlî, Mesîhî, Nâbî, Necâtî, Nedîm, Nef'î, Nâilî, Nesîmî, Neşâtî, Nev'î, Bağdatlı Rûhî, Bosnalı Sâbit, Süleyman Çelebi, Şeyhî, Şeyhülislam Es'ad, Şeyh Gâlib, Şeyhülislam İshak, Şeyhülislam Yahyâ, Yunus ve Yahyâ Bey divanları incelenmiştir. Çalışma Malatya'da Uğurel Matbaası tarafından basılmıştır.¹¹

Dâsitân-ı Mûsâ: Hanife Koncu tarafından 2010 yılında çalışılmıştır. İlk dönem mesnevilerinden olduğu araştırmacı tarafından tahmin edilmiştir. Eserin kime ait olduğu bilinmemektedir. Kaynağı hadis kitaplarındaki bir rivayete dayandırılan mesnevi, Hz. Musa'nın ölümünü konu almaktadır. Çalışma Turkish Studies'de yayınlanmıştır.¹²

Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım: Ufuk Deniz Aşçı tarafından 2012 yılında yapılan çalışma, araştırmacının tahminine göre 17.-19. yüzyıllar arasında yazılmıştır. Mesnevinin yazarı Mirzâ Ahmed bin Mirzâ Kerîm'dir. Eser Çağatay sahasına aittir. Araştırma Palet Yayınları tarafından yayınlanmıştır.¹³

⁸Müjgân Çakır bu konuda Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğünü vurgulamak amaçlı bu metinlerin yazıldıklarını ifade etmektedir. Müjgân Çakır, *Klasik Türk Edebiyatında Müstakil Mu'cizât Metinleri* (Büyüyenay Yayınları, 2015), 21-22. Bu görüşe ek olarak burada bir hususu zikretmekte yarar vardır. Bu metinler Hz. Peygamber'in üstün yönlerini ön plana çıkarma amacıyla yazılmış olmakla beraber peygamberlerin mucizelerini topluma de aktarmayı amaçlamaktadırlar. Bu mucizeleri peygamberler, Allah'ın elçisi olduğuna ümmetlerini inandırmak için göstermişlerdir. Klasik Türk edebiyatındaki peygamber kıssalarını konu alan metinler ise o mucizelerden ders çıkarılması, ibret alınması ve Allah'ın peygamberlerine ne gibi mucizeler verdiğinin görülmesi için oluşturulmuş metinlerdir. Peygamberlerin mucizelerini konu alan bu metinler de bu minvalde son hak dini getiren Hz. Peygamber'in üstün olduğu yönleri ön plana çıkaracak ve onun büyüklüğünü anlatacaktır.

⁹Hız. Musa ile ilgili yapılan çalışmalar verilirken konunun analizi ve bir karışıklığın olmaması açısından kronoloji esaslı gözlemlenmiştir.

¹⁰Müjgân Çakır, "Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-İcâz fî'l-Mu'cizât'ül-Mümtâz'ı" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998), Ulusal Tez Merkezi (71838).

¹¹Güler, *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler*.

¹²Hanife Koncu, "Dâsitân-ı Mûsâ", *Turkish Studies* 5, no. 3, (2010).

¹³Ufuk Deniz Aşçı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım* (Palet Yayınları, 2012).

Kışsa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm: Gökhan Ölker tarafından 2013 yılında yapılan çalışma araştırmacının tahminine göre 16. yüzyılda yazılmıştır. Eser, Konya Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi yazma eserler bölümünde 13573 numarada kayıtlıdır ve manzumdur. Çalışmada Hz. Musa'yı konu alan yazma eserlerin bir kısmından bahsedilmiştir. Araştırma Palet Yayınları tarafından yayınlanmıştır.¹⁴

Kıssa-ı Enbiyâ Peygamber Kıssaları: Eserin müellifi Hindî Mahmûd'dur. Ahmet Karataş tarafından çalışılmış ve Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır. Eser içerisinde Hz. Musa ile ilgili manzum ve mensur bölümler vardır.¹⁵

On Beşinci Yüzyıl Divanlarında Ulû'l-Azm Peygamberler: Rukiye Yakıt Gürel tarafından 2015 yılında Selçuk Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Çalışmada Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Avnî, Ahmed Paşa, Cem Sultan, Adlî, Mihrî Hatun, Necâtî Bey, Hamdullah Hamdî ve Mesîhî divanlarında Hz. Musa'ya dair toplamda 68 beyit tespit edilmiştir.¹⁶

Divan Şiirinde Hz. Musa: Adnan Uzun tarafından 2016 yılında Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi'nde makale olarak yayınlanmıştır. Çalışmada Hüseyin Ayan'ın yayınladığı Seyyid Nesîmî Dîvânı, Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun yayınladığı Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler, Ali Nihad Tarlan'ın yayınladığı Ahmed Paşa Dîvânı, Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz tarafından yayınlanan Şeyhî Dîvânı, Mehmet Çavuşoğlu'nun yayınladığı Yahyâ Bey Dîvânı ve Haluk İpekten'in yayınladığı Nâ'ilî Dîvânı'ndan yararlanılmıştır.¹⁷

Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım: Muhsin Uygun tarafından yazılmıştır. Yazı Ufuk Deniz Aşçı'nın hazırlamış olduğu araştırma için bir kitap tanıtımıdır. İlgili yazı 2016 yılında Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi tarafından yayınlanmıştır.¹⁸

Kıssa-i Mûsâ (Metin-Dil İncelemesi-Dizin): Kübra Malta tarafından 2017 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Mensur olan eserin yazma nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmalar Bölümü'nde 203 numarada kayıtlı olduğu araştırmacı tarafından belirtilmiştir.¹⁹

Kıssa-i Mûsâ (İnceleme-Metin-Tercüme-Dizin): Yasemin Demirci tarafından 2017 yılında İstanbul Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Tezde, Süleymaniye Kütüphanesi Giresun Yazmalar Bölümü'nde yer alan 0023-001 numaralı yazma üzerinde çalışılmıştır. Çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hz. Musa ile ilgili pek çok yazma eserin varlığına işaret edilmekle beraber bu eserlerin hangileri olduğu belirtilmemiştir. Mensur olan eser 1574 tarihini taşımaktadır ve telif sahibinin Muhammed bin Receb olabileceği ilgili araştırmada belirtilmiştir.²⁰

On Altıncı Yüzyıl Divan Şiirinde Ulû'l-Azm Peygamberler: Saadet Arzı tarafından 2018'de Selçuk Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Çalışmada Bağdatlı Rûhî, Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Hayretî, Lâmiî Çelebi, Muhibbî, Nev'î, Yahyâ Bey ve Zâtî divanlarında toplamda 214 adet Hz. Musa'yı konu alan beyit tespit edilmiştir.²¹

¹⁴Gökhan Ölker, *Kışsa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm* (Palet Yayınları, 2013).

¹⁵Ahmet Karataş, *Kıssa-ı Enbiya Peygamber Kıssaları* (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013).

¹⁶Rukiye Yakıt Gürel, "On Beşinci Yüzyıl Divanlarında Ulû'l-Azm Peygamberler" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015), Ulusal Tez Merkezi (422412).

¹⁷Adnan Uzun, "Divan Şiirinde Hz. Musa", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 5, no. 1, (2016).

¹⁸Muhsin Uygun, "Mûsâ-Nâme (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin- Çeviri- Dizin- Tıpkıbasım)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 39, (2016).

¹⁹Kübra Malta, "Kıssa-i Mûsâ (Metin-Dil İncelemesi-Dizin)" (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2017), Ulusal Tez Merkezi (740559).

²⁰Yasemin Demirci, "Kıssa-i Mûsâ (İnceleme-Metin-Tercüme-Dizin)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017), Ulusal Tez Merkezi (481135).

²¹Saadet Arzı, "On Altıncı Yüzyıl Divan Şiirinde Ulû'l-Azm Peygamberler" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2018), Ulusal Tez Merkezi (492985).

[*Hz. Mûsâ Kıssasına Dair İsimsiz Bir Mesnevî*]: Mustafa Fidan tarafından 2018'de Selçuk Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulan bir mesnevi mecmuasının içerisinde yer almaktadır. Eski Anadolu Türkçesi'nin hususiyetlerini barındıran eser, hayatı hakkında bilgi elde edilemeyen Mahmûd isimli bir şaire aittir.²²

Kışşa-i Mûsâ (a.s.) (Söz Dizimi İncelemesi): Hasan Sağlam tarafından 2019'da Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Giresun Yazmalar Bölümü'nde 00203-001 numarada kayıtlı olan mensur eserin 16. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada Gökhan Ölker'in Hz. Musa kıssasına dair nüsha tespitlerine eklemeler yapılmıştır.²³

Klâsik Türk Edebiyatında Mûsâ Peygamber: Havva Dereli tarafından 2019 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Çalışmada divanlar, mesneviler ve mensur eserlere dair inceleme yürütülmüştür.²⁴

Mesnevî-i Şerîf'te Ulû'l-'Azm Peygamberler: Gülcan Koç tarafından 2019 yılında Selçuk Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Araştırmacı *Mesnevî*'de toplamda 696 adet Hz. Musa ile ilgili beyit tespit etmiştir.²⁵

On Sekizinci Yüzyıl Divan Şiirinde Ulû'l-'Azm Peygamberler: Selvi Güz tarafından 2019 yılında Selçuk Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Çalışmada Esrâr Dede, Fıtnat Hanım, Haşmet, İzzet Ali Paşa, Kânî, Koca Râgıp Paşa, Nahîfî, Nedîm, Sünbülzâde Vehbî ve Şeyh Gâlib divanları esas alınmış ve Hz. Musa'ya dair 110 beyit tespit edilmiştir.²⁶

Ahmed-i Dâ'î'nin Hz. Musa'nın Vefatı Konulu Kısa Hikâyesi: Erdem Sarıkaya tarafından tespit edilen nüsha 2019 yılında Atlas Dergisi'nde yayınlanmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonundaki müellife ait Kitâbü't-Ta'bîr-nâme Tercümesi adlı yazma nüshasının sonunda yer aldığı araştırmacı tarafından ifade edilmiştir.²⁷

Kıssa-i Mûsâ Anlatıları Üzerine Değerlendirmeler ve Müellifi Bilinmeyen Bir Kıssa-i Mûsâ Örneği: Eseri Halime Çavuşoğlu 2020 yılında makale olarak RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayınlamıştır. Eserin Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 509/4 numarasıyla kayıtlı bir mecmuada bulunduğu belirtilmiştir. Makalede Hz. Musa'yı konu alan diğer yazma eserlerden de bahsedilmektedir.²⁸

Hz. Mûsâ Kıssasının XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirine Yansıması: Mehmet Burak Çakın tarafından yapılan çalışmada Zâtî, Bâkî, Fuzûlî ve Hayâlî Bey divanlarından yararlanılmış ve Kur'an'ın bu eserler üzerindeki kaynaklığı değerlendirilmiştir.²⁹

Terceme-i Kıssa-i Hızır u Mûsâ: Nev'î-zâde Atâyî'nin Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik isimli eserinde bahsedilen eserin nüshası henüz tespit edilememiştir.³⁰

²²Mustafa Fidan, "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi (75b-145b)" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2018), Ulusal Tez Merkezi (510149).

²³Hasan Sağlam, "Kışşa-i Mûsâ (a.s.) (Söz Dizimi İncelemesi)" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), Ulusal Tez Merkezi (555239).

²⁴Havva Dereli, "Klâsik Türk Edebiyatında Mûsâ Peygamber" (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2019), Ulusal Tez Merkezi (552772).

²⁵Gülcan Koç, "Mesnevî-i Şerîf'te Ulû'l-'Azm Peygamberler" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019) Ulusal Tez Merkezi (569318).

²⁶Selvi Güz, "On Sekizinci Yüzyıl Divan Şiirinde Ulû'l-'Azm Peygamberler" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019), Ulusal Tez Merkezi (559662).

²⁷Erdem Sarıkaya, "Ahmed-i Dâ'î'nin Hz. Musa'nın Vefatı Konulu Kısa Hikâyesi", *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences* 5, no. 22, (2019).

²⁸Halime Çavuşoğlu, "Kıssa-i Mûsâ Anlatıları Üzerine Değerlendirmeler ve Müellifi Bilinmeyen Bir Kıssa-i Mûsâ Örneği", *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 18, (2020).

²⁹Mehmet Burak Çakın, "Hz. Mûsâ Kıssasının XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirine Yansıması", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, no. 1, (2020): 104.

³⁰Mustafa Kılıç, "Terceme-i Kıssa-i Hızır u Mûsâ (Nev'î)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, (Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2022).

Kısas-ı Enbiyâ (Hz. Eyüp, Hz. Şuayip ve Hz. Musa Kıssaları) İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 3226 numasında Kısas-ı Enbiyâ adıyla kayıtlı olan eser 2022 yılında Mehmet Mustafa Karaca tarafından çalışılmıştır. Mensurdur.³¹

Mûsâ-nâme Özbek ve Kırgız Nüshası: Eser 2012 yılında Ufuk Deniz Aşçı'nın yayınlamış olduğu Mûsâ-nâme isimli eserin Özbek ve Kırgız nüshaları eklenerek genişletilmiş hâlidir. Palet Yayınları tarafından 2023 yılında yayınlanan eserde "Kışsa-i Vefât-ı Bîbî Fâtıma Zehrâ Rażiyallâhu 'Anhâ" isimli Kırgız nüshasındaki bölümün Aşçı'nın yayınında bulunmadığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte "Muhammes Mersiye-i Bîbî Râbi'a Bu Turur" ve "Gazel-i Diger Mersiye" isimli bölümlerin de Kırgız nüshasında bulunmadığı belirtilmektedir. Kırgız nüshası Kırgızistan Millî İlimler Akademisi Beşerî ve İktisadi İlimler Bölümü Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsündeki el yazmaları bölümünde 254 numarada kayıtlıdır. İlgili çalışmada Özbek nüshasının, Aşçı'nın yayınladığı eserden farklı yönü belirtilmemiştir. Özbek nüshasının Namangan'daki cami avlusunda bir kitap satıcısından fotokopi olarak temin edildiği, kayıtlı olan kütüphanenin bilinmediği belirtilmiştir.³²

Divan Şiirinde Ülü'l-'Azm Peygamberler (14. ve 19. Yüzyıl Örnekleme): Mehmet Ünal tarafından 2024 yılında Selçuk Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak savunulmuştur. Çalışmada Ahmedî, Nesîmî, Kadı Burhâned-din, Enderunlu Vâsıf, Keçecizâde İzzet Molla, Leylâ Hanım, Enderunlu Fâzıl, Âdile Sultan, Şeref Hanım ve Yenişehirli Hüseyin Avni Bey divanlarından yararlanılmıştır. Bu divanlarda Hz. Musa'ya dair toplam 131 beyit tespit edilmiştir.³³

Hz. Musa'yı konu edinen çalışmalar bu kadarla sınırlı değildir. Fakat konu ile doğrudan alakalı ya da Hz. Musa'ya bir yönüyle değinen, genel mahiyetli çalışma ve eserleri bu 24 başlık altında ele almak mümkündür.

2. Hz. Musa Konulu Mesneviler

Şu anki tespitlere göre Hz. Musa'yı müstakil olarak konu alan mesnevilerin sayısı dörttür. Fakat Koncu'nun 2010 yılında üzerinde çalıştığı mesnevi diğer üç mesneviden farklı olarak Hz. Musa'nın vefatını konu aldığı ve kaynağı hadislere dayandığı için inceleme dışında tutulmuştur.

3. Mesnevilerin Ait Oldukları Dönemler

İncelemeye konu olan Mûsâ-nâme isimli eser Ufuk Deniz Aşçı tarafından bilim dünyasına sunulmuştur. Araştırmacının tespitine göre Çağatay sahasında Köprülü'nün *Gerileme ve Çökme Devri* olarak nitelendirdiği 17.-19. yüzyıllara, Samoyloviç ve Şçerbak'ın sınıflandırmasında *Özbekçe* ismini verdiği döneme, Eckmann'ın ise *Klasik Sonrası Devir* olarak isimlendirdiği döneme aittir.³⁴

Hz. Musa kıssasına dair ele alınan ikinci mesnevi Gökhan Ölker'in çalışmasıdır. Ölker, Kışsa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm isimli mesnevinin 16. yüzyıla ait olabileceği tahmininde bulunmuştur.³⁵

İncelemeye konu olan üçüncü eser Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 numaralı mecmuanın içerisinde yer almaktadır. Mesnevinin telif tarihi belli olmamakla beraber 14.-15. yüzyıl mesnevilerinden olması muhtemel görülmüştür.³⁶

³¹ Mehmet Mustafa Karaca, *Kısas-ı Enbiya (Hz. Eyüp, Hz. Şuayip ve Hz. Musa Kıssaları) İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım* (Grafiker Yayınları, 2022).

³² Ufuk Deniz Aşçı, Fecri Yavi ve Gülsüm Kırbaş, *Mûsâ-nâme Özbek ve Kırgız Nüshası* (Palet Yayınları, 2023).

³³ Mehmet Ünal, "Divan Şiirinde Ülü'l-'Azm Peygamberler (14. ve 19. Yüzyıl Örnekleme)" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2024), 4-111, Ulusal Tez Merkezi (914448).

³⁴ Aşçı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, 12.

³⁵ Ölker, *Kışsa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 19.

³⁶ Fidan, "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi (75b-145b)," 42.

4. Mesnevilerin Beyit Sayıları ve Vezinleri

Mûsâ-nâme içerisinde Hz. Musa ile ilgili olan kısım 180 beyit, 31 dördlük, 4 beşlikten oluşmaktadır. Eser aruzun mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fa'ülün ve mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün vezinleri ile yazılmıştır. İlk 180 beyitlik kısmın sonrasında 4+4+4 duraklı 12'lik hece vezninini kullandığı kısım başlamaktadır.³⁷

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm isimli mesnevi 650 beyitten oluşmaktadır. Aruzun fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün vezniyle yazılmıştır.³⁸

Hz. Musa Kıssası olarak isimlendirilen mesnevi ise 200 beyitten oluşmaktadır ve aruzun fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün vezni ile yazılmıştır.³⁹

5. Mesnevilerin Müellifleri

Çağatay sahasına ait olan mesnevinin müellifi eserin taş basma nüshasının ilk varlığında "be-İhtimâm-ı Mirzâ Aḥmed bin Mirzâ Kerîm Merḥûm" olarak kayıtlıdır.⁴⁰

Ölker'in çalışmış olduğu mesnevide eserin müellifi "*Viresin cān u ḳalbine iz'ān/Bu Mecîdî ḥaḳîrûḡ*" beytinden hareketle Mecîdî olarak tespit edilmiştir.⁴¹

İncelenen üçüncü mesnevinin "*Yoḡsa bu Maḥmûḡ ḳulcığı kim ola/Muştafâ Muḥammedüñ şerḥin ḳıla*" beytinden hareketle Mahmûd olduğu tespit edilmiştir.⁴²

Her üç eserde de müelliflerin hayatlarına dair bilgi tespit edilememiştir.

6. Mesnevilerin Muhtevaları

Mesnevileri karşılaştırmadan önce incelenen bu üç mesnevinin muhtevalarının ayrı ayrı aktarılması konunun anlaşılması açısından önemlidir.

Mûsâ-nâme

Mûsâ-nâme isimli eser, Hz. Musa'nın Hak ile Tûr Dağı'ndaki konuşmasını konu almaktadır. Allah bir gün Cebrail'e emir verir ve Hz. Musa ile görüşmek istediğini söyler. Cebrail, Hz. Musa'ya haber verir. Hz. Musa, Cebrail'in rehberliğinde ümmetiyle beraber Tûr Dağı'na gider. Tûr Dağı'na geldikleri vakit Hz. Musa dağa çıkar ve diğer insanlar arkada kalır. Allah, Hz. Musa'ya ümmetini sorar. Hz. Musa onların arkada kaldıklarını söyler. Bunun üzerine Allah, "Hz. Muhammed buraya gelseydi ümmetini arkada bırakmazdı" der. Hz. Musa'nın ümmeti ve bütün âlemler ortama dahil olurlar. Eserin 55. ve 66. beytinde Hz. Musa arada hiçbir sınır olmaksızın Allah'a yakın olmak ister. Allah da kendisine yakın olması için Hz. Musa'ya, Hz. Muhammed'e dualar etmesini ve övgülerde bulunmasını söyler. Hz. Musa, Allah'a, kendisinin mi yoksa Hz. Muhammed'in mi yakın olduğunu sorar. Allah da Hz. Musa'ya; Hz. Muhammed'in yakın olduğunu ve devamında, o olmasaydı dokuz kat göğü, yeri, yerin katmanlarını, hayr ve şerrin yazıldığı levh ve kalemi, cenneti, Tûbâ ağacını, Kevser nehrini, Burak'ı, Refref'i, renkleri, melekleri, ay ile günleri ve nimetleri yaratmayacağını söyler. Hz. Peygamber'in ümmetinin üstün özellikleri dile getirilir. İyi amellerden, kötü amellerden, bunların mükâfat ve cezalarından bahsedilir. Ölümü hatırlamak, seher vakti dua etmek ve göz yaşı dökmek, anne babaya iyilik, yakınlarla iyilik, garip ve yetimlere iyilik, tövbe edip bağışlanma dilemek de dahil pek çok iyilik tavsiye edilir. Kötü söz söylemek, kibirlenmek, dedikodu yapmak, iftira etmek, namazı terk etmek, zina etmek ve daha pek çok kötü davranış kaçınılması gereken ameller olarak verilmiştir.⁴³

³⁷Aşcı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, 14-15.

³⁸Ölker, *Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 20.

³⁹Fidan, "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi (75b-145b)," 27.

⁴⁰Aşcı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, 115.

⁴¹Ölker, *Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 19.

⁴²Fidan, "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi (75b-145b)," 27.

⁴³Aşcı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, 116-168.

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm

Bu mesnevi Firavun'un Tanrılık iddiası ile başlamaktadır. Eserde yer yer Firavun'un bu iddiasına yer verilmiştir. Hz. Musa, kavmine iman etmeleri için yed-i beyza ya da asasının şekil değiştirmesi gibi mucizeler gösterir. Fakat kavmi Hz. Musa'nın sihirbaz olduğunu düşünür ve kendisine iman etmez. Kavminin kendisine iman etmediğini gören Hz. Musa beddua eder. Bunun üzerine iman etmeyenlerin evlerine su dolar. İman edenlerin evlerine ise dolmaz. Bunun üzerine evlerine su dolanlar Hz. Musa'ya gelip Allah'a dua etmesini ve bu beladan kendilerini kurtarmasını, şayet kurtulurlarsa iman edeceklerini söylerler. Hz. Musa dua eder ve Allah tufanı kesip nimetler vermeye başlar. Fakat iman edeceklerini söyleyen halk tufan sonrasında mallarının arttığını, aslında tufanın kendileri için nimetler getirdiğini söyleyerek iman etmez. Allah bu sefer iman etmeyenlere kıtlık verir. Kıtlıkla baş edemeyenler Hz. Musa'ya gelerek dua etmesini ve bu kıtlık kalkarsa iman edeceklerini söylerler. Hz. Musa yine Allah'a dua eder ve inanmayanların üzerinden kıtlık kalkar. Fakat inanmayanlar öncesinde olduğu gibi yine sözlerinde durmaz ve iman etmezler. Mesnevi içerisinde Hz. Musa'ya inanmayanlar her belaya uğrayışlarında hep Hz. Musa'ya gelirler ve inanacaklarını söylerler. Fakat bela üzerlerinden kalktığında inanmamaya devam ederler. Mesnevinin 8a, 8b ve 9a varaklarında Firavun ve inanmayanların Nil nehrinde boğuldukları söylenilmiştir. 11a, 11b varaklarında Firavun ile şeytanın konuşmalarına yer verilmiştir. Firavun helada iken şeytan kapıya gelir. Helanın kapısını vurur. Firavun şiddetle helanın kapısını kimin vurduğunu sorar. Şeytan, Tanrı olanın kapının ardındakini bileceğini söyler. Firavun kapıyı açar ve karşısında iblisi görür. Kapıyı vuranın ve kendisine seslenenin olduğunu anlar. Firavun şeytanın mı yoksa kendisinin mi en şerli kişi olduğunu sorar. Şeytan Firavun'a kendisinin en şerli ve fesat kişi olduğunu söyler ve devam eder. "Ben göğe bir anda giderim, denize atılsam bir anda çıkarım. Doğuya ve batıya bir anda ulaşım semaya bir nefeste çıkarım. Sende bu hâller olmamasına rağmen tanrılık iddiasında bulunuyorsun. İkimizden de şerli olan birisi varsa o da namaz konusunda gevşeklik gösterendir. Sonra kılarım diye üşengeçlik gösterir ve namaz vakti çıkar." Mesnevinin ilerleyen bölümlerinde Hz. Musa, Allah ile görüşmek ister. Allah, Hz. Musa'ya "beni görmek mümkün değil, dayanamayıp ölürsün" der. Hz. Musa, Allah'ı görmek uğruna ölümü kabul eder. Allah da Tûr Dağı'na nazar ettiği vakit kendisini görebileceğini söyler. Hz. Musa dağa baktığında kendisine yedi kat semadaki melekler gösterilir, Tûr Dağı parça parça olur. Kendisi de yüzü üstüne düşer, akli gider. Canı çıkarsa da Allah'ın ihsanıyla tekrar canlanır. Altı parçaya bölünen Tûr Dağı'nın üç parçası Mekke'ye üç parçası Medine'ye düşer. Verkân, Uhud, Radvâ ve Sevr, Sebîr, Hirâ Tûr Dağı'nın parçalarıyla meydana gelir. Hz. Musa, Tevrat'ta bir ümmetin ikram sahibi olduğunu, hayırla anıldığını görmüştür. Onların kendi ümmeti olmasını Allah'tan ister. Allah da o ümmetin Hz. Muhammed'e verildiğini söyler ve iyi özelliklerini anlatır. Hz. Musa yine o ümmeti ister. Allah yine aynı şekilde cevap verip bu ümmetin iyiliklerinden haber verir. Hz. Musa dört kez daha bu ümmetin kendi ümmeti olmasını ister. Altıncı kez isteyişinde Allah, Hz. Musa'ya ezelde böyle takdir ettiğini söyler. Hz. Musa acz ve kusurunun farkına varır, "Keşke ben de bu ümmetten olsaydım." der. Allah, kendisine de çeşitli nimetler verdiğini söyleyerek son bölümde Hz. Musa'yı teselli eder.⁴⁴

Hz. Mûsâ Kıssası

Eser, Hz. Musa'nın Tûr Dağı'ndaki görüşmesi ile başlamaktadır. Hz. Musa bir gün Tûr Dağı'nda münacat halindeyken Allah'a Hz. Muhammed'in mi yoksa kendisinin mi üstün olduğunu sorar. Allah, Hz. Peygamber'in üstün olduğunu söyler ve bütün her şeyi onun için yarattığını, Hz. Adem'e onun için vücut verdiğini ve meleklerle secde ettirdiğini, Hz. Nuh'u onun için kurtardığını, kendisinin de bu sebeple Kelimullah olduğunu söyler. Hz. Musa şaşırır. Allah, Hz. Musa'nın bir dereye varmasını ve bu dereye sırrın kendisine bildirileceğini söyler. Hz. Musa dereye varır. Dereye türlü türlü yiyecekler vardır ve orta yerde de büyük bir ağaç durmaktadır. Dinlenmek için ağacın altına vardığı sırada bir kuş görür. Kuş ağaca konar. Hz. Musa kuşun güzelliğine hayran kalır. Kuşa kim olduğunu sorar. Kuş dile gelip Allah katında sorduğu soruyu hatırlatır ve Hz. Peygamber'in övgüsünden sonra kendisinin, Hz. Muhammed'in ümmetinden olduğunu söyler. "Ben Ebu Bekir'in canıyım, o sevgiliye ulaşım vefa bulacağım. Hz. Peygamber kâfirden çok bela gördüğünde Mekke'den çıkıp Medine'ye gidecek. Ben de o sırada kendisine yoldaşlık edeceğim" der. Mağarada kalacaklarından, örümceğin mağara ağzına ağ öreceğinden, Hz. Peygamber'in dizine yattığı sırada yılanın çıkacağından, kendisini o yılanın sokacağından ve daha pek çok olaydan bahseder. O kuş

⁴⁴Ölker, *Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 48-113.

gider başka bir kuş gelir. Hz. Musa o kuşa da kim olduğunu sorar. Kuş kendisine Ömer'in canı olduğunu söyler ve yine Hz. Peygamber'i över. Ardından ileride başlarından geçecek olan hadiseleri haber verir. Sırasıyla kuş suretinde Osman ve Ali'nin canları gelir, kendilerini tanıtır ve ileride başlarından geçecek hadiseleri tek tek Hz. Musa'ya anlatırlar. Böylelikle Hz. Musa, Hz. Peygamber'i tanımış olur.⁴⁵

7. Hz. Musa'yı Konu Alan Mesnevilerdeki Mucizeler

7.1. Mûsâ-nâme'deki Mucizeler

Mûsâ-nâme'de bir yerde zamanı yarma ifadesi geçmektedir. Bu hızlı olma, bir yere bir anda yetişme anlamına gelen bir ifadedir. Tayy-ı mekân/tayy-ı zaman kavramıyla da açıklanan bu ifade uzak bir yere bir anda gitmeyi, zamanın çok az hatta anlık denilebilecek bir kısmında gidilemeyecek kadar uzak mesafeleri kat etmeyi, bir anı uzun bir zaman dilimiymiş gibi yaşamayı anlatan keramet ya da mucize kabilinden doğaüstü olaylar olarak tanımlanmaktadır. Mûsâ-nâme'de Allah Cebrail'i, Tûr Dağı'na kendisi ile görüşmeye davet etmesi için Hz. Musa'ya gönderir. Hz. Musa'ya iman edenler, Hz. Musa ve Cebrail Tûr Dağı'na yola çıktıkları vakit, zaman yarılır ve bir anda Tûr Dağı'na varırlar. Bu mucize Türk inanç sisteminde olduğu gibi Türk edebiyatındaki pek çok eserde de görülmektedir. Hz. Musa ve beraberindekilerin bir anda bir yerden başka bir yere gittiklerini anlatan beyit şöyledir:

Yarur irdiler anda ol zamânı
Ki bardılar 'acâ'ib tîz revânî

Mûsâ-nâme, 15

7.2. Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'daki Mucizeler

Hz. Musa asasıyla üç yerde mucize gösterir. Bunlardan ilki kayadan su çıkarmak için Hz. Musa'nın asasını kullanmasıdır.⁴⁶ İkinci mucize Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i asası ile yarmasıdır.⁴⁷ Son mucize ise Hz. Musa'nın asasının yılanı dönüşmesidir.⁴⁸ Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm mesnevisinde geçen aşağıdaki beyitte, Hz. Musa'nın asası ile gerçekleştirdiği bir mucizeden bahsedilse de hangi mucize olduğu belli değildir. İlgili beyitten öncesi ya da sonrasında da anlatılan hadisenin detayı verilmediği için bir çıkarımda bulunmak zordur. Fakat beyitte mucizenin çoğul hâli olan *mûcizât* kelimesi ve *azaba ermek* ifadesi geçmektedir. Azaba ermek ifadesinden hareketle yaşanan olayın kayadan su çıkarma mucizesi olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Kur'an-ı Kerim'de ise sihirbazların tamamının secde ettikleri söylenilmektedir. "Sihirbazlar ise hep birden secdeye kapandılar. Ve şöyle dediler: Âlemlerin Rabbine iman ettik."⁴⁹ Fakat ayette bu hadiseyi gören herkesin iman ettiği söylenilmemektedir. Bu anlamda azaba ermek ifadesinin Firavun için kullanılmış olması da muhtemeldir. Kızıldeniz'i işaret ettiği de düşünülebilir. Beyitte geçen *mûcizât-ı asa* ifadesi de tek bir mucizeden bahsedilmediğine işaret etmektedir. Bundan dolayı her iki mucizeye de burada yer vermek ve beyti bu mucizeler ışığında düşünmek yerinde olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'e göre Firavun ve Hz. Musa görüştükleri vakit sihirbazlar ve Hz. Musa arasında bir düello yapılır. Düello sırasında sihirbazlar iplerini ellerinden bıraktıkları vakit, yaptıkları sihirin de etkisiyle ipler hızlı hızlı hareket ediyormuş gibi görünür. Hz. Musa da elinden asasını yere atar ve asa yılanı dönüşüp sihir-

⁴⁵Fidan, "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi (75b-145b)," 290-314.

⁴⁶"Hani Mûsâ kavmi için su aramaya çıkmıştı da biz de kendisine: 'Asanı taşa vurl' demiştik. Bunun üzerine oradan on iki pınar fışkırmıştı. Böylece her kabile su içeceği yeri öğrenmişti. Onlara: 'Allah'ın rızından yeyin, için; fakat fitne fesat çıkarıp da yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' demiştik." Hayrettin Karaman, Sadrettin Gümüş, Mustafa Çağrı ve İbrahim Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), Bakara, 2/60.

⁴⁷"Biz de Mûsâ'ya: 'Asân ile denize vur!' diye emrettik. Mûsâ vurur vurmaz deniz yarıldı, on iki yol açıldı, öyle ki koridor gibi açılan yolların iki yanındaki sular birer büyük dağ gibi yığıldı." Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Suarâ, 26/63.

⁴⁸"Bunun üzerine Mûsâ asasını yere attı; o birdenbire apaçık, kocaman bir yılan kesiliverdi." Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, A'raf, 7/107.

⁴⁹Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, A'raf, 7/120, 121.

bazların iplerini yutar. Bu olaydan sonra sihirbazlar iman ederler.⁵⁰ Kızıldeniz ile ilgili mucizede ise beyitte geçtiği üzere bir azaptan bahsedilmektedir. Hz. Musa asasını uzatınca Kızıldeniz'in içinde sular ayrılarak yol oluşur, İsrailoğulları geçer ve Firavun ile ordusu boğulur.⁵¹ Kur'an-ı Kerim'de de bu mucizeye yer verilmiştir. "Bunun üzerine Mûsâ'ya, 'Asân ile denize vur!' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu. Ötekilerini de oraya getirdik. Mûsâ ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardıktan sonra ötekilerini suda boğduk."⁵² Bu bilgiler ışığında beytin her iki mucizeye işaret ettiği düşünülebilir. Fakat Kızıldeniz'deki mucizede kesin bir azap olması dolayısıyla bu beytin denizin yarılmasıyla ilgili olması daha olasıdır. İlgili beyit şöyledir:

Mu'cizât-ı 'aşâyı gördiler
Sihr şanup 'azâba irdiler

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm, 2b/3

Allah'ın Hz. Musa'ya verdiği mucizelerden bir diğeri ise yed-i beyzadır. Tûr Dağı'nda Allah, Hz. Musa'ya elini koynuna sokup çıkartmasını söyler. Hz. Musa elini çıkardığında, eli göz kamaştırıcı derecede parlamaktadır. Allah Hz. Musa'ya, elinin parlaklığını kavmine mucize olarak göstermesini söyler. Hz. Musa kavmine bu mucizeyi gösterdiği vakit elinin parlaklığından her taraf aydınlanır, saçtığı ışık evlere kadar girer, gözleri kamaştırır. Tekrar koynuna sokup çıkarınca Hz. Musa'nın eli normale döner.⁵³ Edebiyatta çoğunlukla telmihler yoluyla görülen bu mucize Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da, Hz. Musa yed-i beyza mucizesini gösterdiğinde kâfirlerin gaflet edip o nuru görmedikleri şeklinde anlatılmaktadır:

Yed-i beyzâdan almayup 'ibret
Nûrı görmediler idüp ğaflet

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm, 2b/4

Kur'an-ı Kerim'de ise yed-i beyza mucizesi şu şekilde anlatılır: "Şimdi de elini koynuna sok; bir başka mûcize olarak o, kusursuz ve lekesiz bir biçimde bembeyaz çıkıversin!"⁵⁴ İlgili hadise Şuarâ Suresi 33. ayette de anlatılmaktadır. Fakat beyitte anlatılanın aksine bu hadisenin sonucundan ilgili ayetlerin devamında bahsedilmemektedir.

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da edebiyatta sıklıkla söz edilmese de mucize kabilinden sayabilecek hadiseler de vardır. Bunlardan bir tanesi Hz. Musa ile Allah konuştukları esnada Hz. Musa'nın, Allah'ı görmek istemesi üzerine gerçekleşir. Hz. Musa'ya Allah bunun mümkün olmadığını, şayet görürse o tecelli ile öleceğini söyler. Hz. Musa, Allah'ı görmek uğruna ölmeyi kabul eder. Bunun üzerine Allah, Hz. Musa'ya Tûr Dağı'na bakmasını söyler. Tecelliye dayanamayan Tûr Dağı, parçalara ayrılır. Hz. Musa da yüz üstü düşerek ölür. Fakat Allah onu diriltir. Aşağıdaki beyitlerde dağın parçalanması ve Hz. Musa'nın öldükten sonra diriltilmesi mucizesi anlatılmaktadır:

Yarılup pâre pâre oldu Tûr
Kudret-i lâ-yenâm itdi zühûr

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm, 18a/9

Yüzi üzre o dem yıkıldı Kelîm
Görüp ol hâletin o Şâh-ı 'alîm
Çıkmış idi o dem anuñ cânı
Raḥmet itdi aña o Şâh-ı ğanî

⁵⁰Mukadder Sipahioğlu, "Tevrat ve Kur'an'ı Antik Mısır Düşüncesi Işığında Okuma: Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, no. 2, (2020): 925.

⁵¹Ömer Faruk Harman, "Mûsâ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 31, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 209.

⁵²Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Şuarâ, 26/63-66.

⁵³Ömer Faruk Harman, "Yed-i Beyza," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 43, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 376-377.

⁵⁴Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Tâhâ, 20/22.

İtdi irsāl rūḥını bedene
Geldi ol demde cānı yine tene

Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selām, 18a-18b/16, 17, 1

İlgili mucize Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır. "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.'"⁵⁵

7.3. Hz. Mûsâ Kıssası'ndaki Mucizeler

Hz. Mûsâ Kıssası olarak isimlendirilen mesnevide Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya getirmiş olduğu, halk anlatılarında ve edebî eserlerde sıklıkla rastlanan don değiştirme mucizesi görülmektedir.⁵⁶ Hz. Musa, Allah'a kendisinin mi yoksa Hz. Peygamberin mi üstün olduğunu sorduğu vakit Allah, bir dereye gitmesini ve o dereye bu sırrın kendisine açıklanacağını söyler. Hz. Musa o dereye vardığı vakit orada türlü yemişler görür ve ortada da ulu bir ağaç vardır. Bu ağacın altına soluklanmaya vardığında ise güzel bir kuş gelir. Hz. Musa gelen kuşa kim olduğunu sorar:

Mûsâ eydür aña iy murğ-ı laṭîf
Sen ne kuşsın böyle naḡs-ı şerîf
Kuş ise dile gelip cevap verir ve Hz. Ebû Bekir'in canı olduğunu söyler:
Cānıyam Ebû Bekrûñ iy şafâ
Ol Ḥabîbe ulaşam bulam vefâ

Hz. Mûsâ Kıssası, 1275, 1284

Don değiştirmenin görüldüğü Hz. Mûsâ Kıssası'nda don değiştirmiş olan sadece Hz. Ebu Bekir değildir. Hz. Ömer (1318), Hz. Osman (1333), Hz. Ali (1352), Hz. Hasan (1392), Hz. Hüseyin (1393), Veysel Karani (1394) ve Ebu Hanife'nin (1398) canları kuş donunda gelip tek tek Hz. Musa ile konuşurlar. Hz. Musa'nın kuşlar ile konuşmuş olması da ayrı bir mucize olarak değerlendirilebilir.

Bu mesnevideki bir diğer mucize kuşların Hz. Musa'ya gelerek gelecekte haber vermeleridir. Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in dünyaya geleceği, o geldiği vakit kiliselerin yıkılacağı gelecekte olacak hadiseleri haber veren mucize kabilinden bir olaydır:

Çün Muḥammed ola dünyâda ayân
Kenîsâlar yıkılup ola vîrân

Hz. Mûsâ Kıssası, 1353

Hz. Mûsâ Kıssası'nda İslâm tarihi kapsamındaki mucizeler de yer almıştır. Bunlardan iki tanesi Hz. Ebu Bekir'in kuş suretinde geldiği sırada anlattığı hadiselerde görülmektedir. Hz. Ebu Bekir ile Hz. Peygamber hicret ettikleri sırada müşriklerden saklandıkları mağaranın kapısına örümceğin ağ yaptığı anlatılır. Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'in mağaraya girmelerinden sonra hemen örümceğin gelmesi ve oraya bir ağ yapmış olması İslâm inancı çerçevesinde mucize olarak anlatılmaktadır. Müşrikler de örümceğin ağını görerek geri dönmüşlerdir. Bu mucize Hz. Mûsâ Kıssası'nda şu şekilde anlatılmaktadır:

Gele örümcek kapuya ağ gere
Tâ münâfıklar göre tâ ki gide

⁵⁵Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, A'râf, 7/143.

⁵⁶Türk geleneğinde ölüm, genellikle ruhun bedenden çıkıp kuş halinde uçması olarak düşünülmüştür. Fakat Hz. Mûsâ Kıssası'nda daha dünyaya gelmemiş olan Hz. Ebû Bekir'in canı kuş suretinde düşünülmüştür. Bu da bize ruhların bazı Türk boylarında düşünüldüğü üzere insan dünyaya gelmeden önce de kuş suretinde düşünüldüğünü kanıtlamaktadır. Mehmet Alparslan Küçük, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde Don Değiştirme", *Bilig* 94, (2020): 102; Jean Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi* (Bilgesu Yayınları, 2011), 63.

Hz. Mûsâ Kıssası, 1289

Hz. Ebu Bekir ve Hz. Peygamber mağarada iken yaşanan bir diğer mucize yılanın Hz. Peygamberi görmek için gelmesi ve konuşmasıdır. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in dizine başını koyarak biraz istirahat eder. Mağarada ise yılan delikleri vardır. Hz. Ebu Bekir yılan deliklerini tıkamak ister. Deliklerin bir tanesine de ayağını dayar. Fakat yılan gelerek delikten Hz. Ebu Bekir'in ayağını sokar. O sırada Hz. Peygamber uyanır ve yılanı neden böyle yaptığını sorar. Yılan da Hz. Peygamberi ziyaret etmeye geldiğini, kendisini engellediği için Hz. Ebu Bekir'in ayağını soktuğunu söyler. Bu mucizenin anlatıldığı beyitler şöyledir:

Ezdehâya eyleye ol dem itâb
Eydür n'îçün böyle kılduñ iy şavâb

Hz. Mûsâ Kıssası, 1299

Ol yılan eyde iy Hâk peygamberi
Enbiyânuñ evliyânuñ serveri
Seni ben geldüm ziyâret itmege
Cân-ı şevküñden beşâret itmege
Çün beni mahrûm ider gördüm anı
Kağıdum hem ben dağı urdum anı

Hz. Mûsâ Kıssası, 1300, 1301, 1302

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da geçen asanın yılan olması mucizesi Hz. Mûsâ Kıssası'nda da geçmektedir. Fakat olayların sonucu farklılık göstermektedir. Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da Hz. Musa, asası yılanı dönüştüğünde bunu sihir sanıp Hz. Musa'ya inanmamaya devam edenlerin azaba uğradıkları anlatılmaktadır. Hz. Musa Kıssası'nda ise Hz. Musa'nın asası yılan olunca onun kaçtığından bahsedilmektedir. Kur'dan-ı Kerim'de Hz. Musa'nın asasının birkaç yerde yılanı dönüştüğünden bahsedilmektedir. Bu anlamda aşağıdaki beytin hangi hadisenin sonucu olduğu belirsizlik taşımaktadır. Mucizeyle ilgili Hz. Mûsâ Kıssası'ndaki beyit şöyledir:

Kendü aşâñu yılan gördüñ kaçan
Sen degül miydüñ anı koyup kaçan

Hz. Mûsâ Kıssası, 1305

Kur'an-ı Kerim'de bu hadiseyle ilgili verilen bilgiler şöyledir: Tâhâ Suresi'nde Hz. Musa'nın, Allah ile görüşmesi esnasında asasının yılanı dönüştüğünden bahsedilir. Allah, Hz. Musa'ya elindekinin ne olduğunu sorar. Hz. Musa ise elindekinin asası olduğunu söyler. Allah, Hz. Musa'ya asasını yere atmasını emreder. Hz. Musa asasını yere attığında bir yılanı dönüştür. Konuyla ilgili ayetler şu şekildedir: "Allah: 'Şu sağ elindeki de ne ey Mûsâ?' diye sordu. Mûsâ: 'O benim asamdır; yürürken ona yaslanırım, onunla davarlarımı yaprak silkelerim; ayrıca onunla daha pek çok ihtiyaçlarımı karşılarım' dedi. Allah: 'Onu yere at ey Mûsâ!' diye emretti. Mûsâ da hemen onu yere attı. Bir de ne görsün: asa hızla kıvrılıp giden kocaman bir yılan oluvermiş! Allah şöyle buyurdu: 'Tut onu! Korkma! Biz onu tekrar eski hâline çevireceğiz.'"⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın asasının, Firavun ile birlikteyken de yılanı dönüştüğünden bahsedilir. Bu konu ile ilgili bazı ayetler şöyledir: A'raf 106-117, Tâhâ, 65-69, Şuarâ 35-46.

⁵⁷Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Tâhâ, 20/17-21.

8. Mesnevilerin Kur'an Ayetleri ile İlişkisi ve Ahlaki-Didaktik Yönleri

Mûsâ-nâme'nin 2-29'uncu beyitlerinde anlatıldığına göre Allah, Hz. Musa ile görüşmek ister. Cebrail ve kendisine inananlar ile Hz. Musa yola çıkar. Belli bir noktaya gelindiğinde Hz. Musa gusül abdesti almak ister. Fakat Cebrail buna gerek olmadığını söyler. Hz. Musa ısrarcı olunca Cebrail de Allah ile bu konuyu görüşmek için gider. O sırada Hz. Musa gusül abdesti alır. Fakat Hz. Musa gusül abdesti alırken şeytan gelip onun borküne işer. Cebrail gelir ve durumu görür. Cebrail, Hz. Musa'ya, Allah'tan izinsiz guslettiği için ümmetinden pek çok kişinin viran olacağını söyler.⁵⁸

Mûsâ-nâme'de anlatılan bu hadisede Allah, emredici bir konumda bulunmaktadır. Hz. Musa ise Allah'ın emrinin hükmü altındadır. Emrolunan şeyleri yapmak ve emrolunmayan şeyleri yapmamak Hz. Musa'nın şahsında insanlara verilen bir öğüttür. Niyet hayır bile olsa yapılan iş emir dışında olunca, o iş yapan için şerre döner. Mûsâ-nâme'deki bu hadise konu ile doğrudan alakalı olmasa da Kur'an-ı Kerim ile bağlantılı görülebilir. Anlatılan bu olay Kur'an-ı Kerim'deki "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar"⁵⁹ ayetinin bir karşılığı şeklinde düşünülebilir. Yukarıda anlatılan hadiseden çıkarılacak öğüt ise bir hatadan sonra hatanın farkına varılıp Allah'tan bağışlanma dilenmesi gerektiğidir.

Mûsâ-nâme'nin 30-53'üncü beyitlerinde anlatıldığına göre Hz. Musa hatasından dolayı pişman olur ve tekrar Tûr'a doğru yola koyulurlar. Hz. Musa yaklaşıncı koşarak Tûr Dağı'na çıkar. Fakat beraberindeki insanlar Hz. Musa'nın arkasında kalırlar. Hz. Musa, Tûr Dağı'nda Allah ile görüşmeye başlar. Allah, Hz. Musa'ya bu görüşmeye neden yalnız geldiğini sorar. Hz. Musa da kendisiyle gelenlerin arkada kaldıklarını söyler. Allah da "bugün onları ardında bırakıp gelmişsin, mahşer günü nasıl kollayacaksın ümmetini" der. "Ben ümmetinle beraber çağırdım seni, sen ise onları ardında bırakıp geliyorsun. Hz. Muhammed gelseydi ümmetini yolda bırakmazdı." Hz. Musa burada hatasını anlar ve tövbe eder.⁶⁰

Mûsâ-nâme'de anlatılan yukarıdaki hadise Hz. Peygamberin ümmetine olan sevgisini vurgular niteliktedir. Hz. Musa, Tûr Dağı'na kendisi çıkarak arkasındaki ümmeti geride bırakmıştır. Mesnevide kıyamet gününde de Hz. Musa'nın ümmetinin yolda kalacağına vurgu yapılmıştır ve kurtuluşa erecek olanların ise Hz. Peygamberin ümmeti olduğu dile getirilmiştir. Yani ahiret günü düşünülerek ümmetler üzerine bir kıyaslama yapılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu konuda net deliller söz konusu değildir. Fakat bu anlatılan hadisede tövbeye ve pişmanlık vurgusuna yer verildiğinden dolayı didaktik bir mahiyet taşımaktadır.

Mûsâ-nâme'nin 55-180'inci beyitleri arasında anlatıldığına göre Hz. Musa Allah'a, hiçbir sınır olmadan yakın olmayı ister. Allah ise "o zaman Hz. Peygambere dua et ve övgüler söyle" der. Hz. Musa, Hz. Peygamberi kıskanır. Allah'a, Hz. Peygamberin mi yoksa kendisinin mi yakın olduğunu sorar. Allah, Hz. Peygamberin herkesten daha yakın olduğunu söyler. Hz. Musa kendisinin, Allah'ın dostu olduğu halde neden Hz. Peygamberin daha yakın olduğunu merak eder ve sorar. Bunun üzerine Allah; gökleri ve yerleri, yerin altını, Tuba'yı ve Kevser'i ve daha pek çok yarattığını Hz. Peygamber olmasaydı yaratmayacağını söyler. Bu kısımdan sonra Hz. Peygamberin ve ümmetinin güzel özellikleri Hz. Musa'nın soru sorması ve Allah'ın cevap vermesi ile gerçekleşir. Ölümü hatırlamak, seher vakti ağlayıp dua etmek, kötü söz söyleyenlerin cehennemlik olması, dedikodudan ve kibirden uzak durulması, namazı terk etmemek, iftira etmemek, zinadan uzak durmak, dünya hırsına kapılmamak öğütlenir. Ana baba, kardeş ve komşu hakkı, garip ve yetimlerin hakkından söz edilir.⁶¹

⁵⁸ Aşçı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, 116-118.

⁵⁹ Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Şûrâ, 42/8.

⁶⁰ Aşçı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, 118-121.

⁶¹ Aşçı, *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, 121-131.

Mûsâ-nâme'nin bu son kısmı Hz. Peygamberin ve ümmetinin üstünlüğü üzerine kuruludur. Anlatılanlarda insani hasletlere ve iyi huylara yönlendirme, kötü huylardan da sakındırma söz konusudur. Hz. Musa sordukça Allah'ın bu iyi ve kötü huyları söylemesi, mesneviyi okuyanlar için bir ders verme amacından kaynaklanmaktadır.

Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm mesnevisinde Hz. Musa'nın kavmine mucizeler göstermesi ve bir kısım insanların inkârlarından dönmemesi hususu dile getirilir. Hz. Musa'ya inanmayanların evlerini su basar. Fakat inananların evlerini basmaz. Bu durum yedi gün devam eder. Sonrasında Hz. Musa'ya gelirler ve "Rabb'ine dua etsen de bu beladan kurtulsak" derler. Eğer beladan kurtulurlarsa Hz. Musa'nın dinine iman edeceklerini söylerler. Onlardan söz alan Hz. Musa, Allah'a dua eder ve afet ortadan kalkar. Sel bitmiştir ve inkârcılar da selden sonra bolluk içindedirler. Fakat verdikleri sözü tutmamışlar, inkârlarından dönmemişlerdir. Bu sefer Allah onlara kıtlık gönderir. Yine Hz. Musa'ya gelirler ve eğer üzerlerindeki kıtlık kalkarsa iman edeceklerini söylerler. Hz. Musa dua eder, kıtlık kalkar ama yine iman etmezler. Sırasıyla böcek istilasına, kurbağa saldırılarına, Nil nehrinin kan akması ile içecek suyun bulunamamasına ve veba gibi pek çok belaya uğrarlar.⁶²

Kur'an-ı Kerim'de geçen ayet-i kerimeler bu kavme mucizeler ve çeşitli hikmetler gösterilmesine rağmen günahlarından dönmeyen bir topluluk olduğuna işaret eder. "Bunun üzerine biz de onlara, selleri, çekirge baskınlarını, haşereleri, kurbağaları ve kana dönüşen suyu musallat ettik. Hepsi de apaçık alametlerdi onlar için, ama burunlarını dikip kibirlendiler. Çünkü günaha gömülüp gitmiş bir topluluktan onlar."⁶³ İslâm'da insanların başına gelen musibetler onlar için birer imtihan olarak kabul edilmiştir. Yani Allah, bir musibet gönderiyor ise bu musibet ahirete yönelik olarak günahlara kefarete ya da dünyadayken yapılan bir hatadan dönülmesi için gönderilmiştir. Hz. Musa'ya inanmayanların başına gelen bu hadiseler, inanç esaslarına ve mesnevinin verdiği mesaja göre, inanmadıkları için gelmektedir. Allah insanlara inanmaları için birtakım musibetler göndermiş ve sonrasında inanacaklarına, tövbe edeceklerine dair peygamberi vasıtasıyla söz almıştır. Kıssadan hisse kabilinden olan bu bölümde sözünde durmanın, Allah'a ve peygamberine itaatın önemi vurgulanmıştır.

Hz. Musa'ya iman etmeyenlerin Nil'de boğulmaları, Firavun'un iman etmesi ve imanının kabul edilmemesi, başına hayatı boyunca hiç bela gelmemiş olması ve Tanrılık iddiasında bulunması, İblis ile Firavun'un konuşmaları, Firavun'un şeytandan daha şedit olması, namaz kılmayanların da Firavun'dan daha şedit olması mesnevide anlatılan hususlardandır.⁶⁴

Mesnevinin içerisinde A'raf Suresi'nin 135'inci ve 136'ıncı ayetlerine yer verilmiştir.⁶⁵ Bu ayetler yaşananların ders çıkarılacak mahiyette olduğunun bir ispatıdır. "Ama ne zaman ki, sözlerini yerine getirebilecekleri kadar bir zaman verip de bu azabı kendilerinden kaldırsak, hemen verdikleri sözden geri dönerlerdi. Ayetlerimize yalan gözüyle bakıp ilgisiz kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk."⁶⁶ Bu anlatılanlar Allah'a asi olanların akıbetlerini bildirmesi cihetiyle ders vericidir. Firavun kendine şeytanı yoldaş eylemiştir. Şeytanın işleri ise kötüdür. Firavun ve şeytanın helada buluşmaları da bu kötülüğün bir sembolüdür. Kıssada son anda edilen imanın geçersiz kabul edildiğine ve namaz kılmayanların Firavun'dan ve şeytandan daha şedit sayıldığına işaret edilmektedir. Buradan hareketle imanlı olmanın ve namaz kılmanın önemine vurgu yapıldığı açıkça görülebilmektedir.

⁶² Ölker, *Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 51-67.

⁶³ Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, A'raf, 7/133.

⁶⁴ Ölker, *Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 68-80.

⁶⁵ Ölker, *Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 67-68.

⁶⁶ Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, A'raf, 7/135-136.

Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da Hz. Musa, Allah'ı görmek ister. Fakat Allah "beni göremezsin, beni görmeye dayanamaz ölürsün" der. Hz. Musa'da ölmek uğruna Allah'ı görmek ister. Bunun üzerine Allah, Tûr Dağı'na bakmasını ister. Hz. Musa yönünü Tûr Dağı'na çevirir. Dağ Allah'ın tecellisi ile paramparça olur. Hz. Musa ise yüzü üstü yere düşer.⁶⁷

Bu hadise Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır. "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, Rabbim! Bana görün; sana bakayım, dedi. Rabbi, sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin, buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."⁶⁸

Bu mesnevide de Allah ile Hz. Musa'nın Tûr Dağı'ndaki konuşmalarına yer verilmiştir. Hz. Musa, Hz. Peygamber'in ümmetinin ikram sahibi olduğunu Tevrat'ta görür ve kendisine bu ümmetin verilmesini ister. Allah da Hz. Muhammed'e o ümmeti verdiğini söyler. Burada yine ümmet-i Muhammed'in güzel vasıflarını Allah, Hz. Musa'ya anlatmıştır.⁶⁹

Mesnevide ilk önce Hz. Musa'nın kavminin inkârda ısrarcı olmaları anlatılmaktadır. Hz. Musa'nın kavmi çeşitli belalarla sınanır. Bu belaları def etmek istedikleri vakit Hz. Musa'ya gelirler. Ondan bu belaların üzerlerinden kaldırılması için Rabbine dua etmesini isterler. Ve bela kalkarsa Hz. Musa'nın getirmiş olduğu dine ve Rabbine iman edeceklerini söylerler. Buraya kadar anlatılan kısım Hz. Musa'nın kavmi ile alakalıdır. Fakat mesnevinin son kısmında Hz. Peygamber'in ümmeti anlatılır. Allah bu ümmetin üstün özelliklerini anlatınca Hz. Musa bu ümmeti kendisine istediğini söyler. Fakat bu ümmet ezelde Hz. Muhammed'e verilmiştir. Sonrasında ise Hz. Musa hayıflanarak, keşke ben de bu ümmetten olsaydım, dediği nakledilir. Bu mesnevide Hz. Musa'nın kavmi ile Hz. Peygamber'in ümmetinin bir mukayesesı yapılmış ve ümmet-i Muhammed'in üstün olduğu açıkça vurgulanmıştır.

Hz. Musa'yı konu alan üçüncü mesnevide ise Hz. Musa'nın kavminden hiç bahsedilmez. Giriş bölümünden sonra Hz. Musa ile Allah'ın Tûr Dağı'nda görüşmesi ile mesnevi başlar.

Hz. Musa, Tûr Dağı'nda Allah ile görüşürken, kendisinin mi yoksa Hz. Peygamberin mi Allah katında daha üstün olduğunu merak eder ve sorar. Allah da Hz. Musa'ya bütün her şeyi onun için var ettiğini haber verir. "Sen de onun için kelimullahsın" der. Hz. Musa durumu tam idrak edemez, hayretler içerisinde kalır. Kalbinin tam olarak inanması ve anlayabilmek için bu durumu Allah'ın kendisine açıklamasını ister. Allah da Hz. Musa'nın bir dereye varmasını, orada kalbinin mutmain olacağını söyler. Hz. Musa o dereye varır. Orta yerde büyük bir ağaç vardır. Dinlenmek için altına gider. O sırada Hz. Musa güzel bir kuş görür. Bu kuşa kim olduğunu sorar. "Bugün Allah'ın katında bir soru sormuştun. Allah da kalbinin mutmain olması için seni buraya gönderdi. Ben Ebû Bekir'in canıyım. Allah Resulü kâfirlerden çok bela görecektir ve Mekke'den çıkıp Medine'ye giderken ben kendisine yoldaş olacağım. Yolda bir mağaraya uğrayacağız. Örümcek gelip mağaranın ağzına ağ örecektir. Kâfirler o ağı gördükleri için 'kimse yok' deyip gidecekler. Hz. Peygamber benim dizimde yatacak. O sırada bir yılan gelecek. Ben ökçemi o yılanın siper edeceğim. Fakat yılan ayağımı sokacak. O sırada Hz. Peygamber uyanıp durumu anlayacak ve yılanın neden böyle yaptığını soracak. Yılan da 'seni ziyaret etmeye geldim Allah'ın Resulü' diyecek. 'Seni görmeme engel olduğu için onu zehirledim' diyecek. Hz. Peygamber Allah'a dua edecek ve vücudumdaki zehrin etkisi geçecek. Ya Musa, sen değil miydin asanın yılan olduğunu görünce koyup kaçan." Böyle söyledikten sonra o kuş gider.⁷⁰

Yukarıda anlatılan olayda Hz. Musa'nın kalbinin mutmain olmasından ziyade Hz. Peygamberin İslâm'ı yayarken karşılaştığı zorlukları anlatmak esas tutulmuştur. Mesneviyi okuyanın nazarında Hz. Peygamberin

⁶⁷Ölker, *Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 87-99.

⁶⁸Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, A'raf, 7/143.

⁶⁹Ölker, *Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 106-112.

⁷⁰Fidan, "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi (75b-145b)," 292-298.

çektığı zorluklar dile getirilerek İslâm dininin yayılmasının güç olmasına rağmen Allah'ın yardımı sayesinde pek çok zorluğun üstesinden gelindiğine dikkat çekilmiştir. Zorluklara sabretmek gerektiği, hak olan yolda her zorluğun devamında bir kolaylık olduğu dile getirilmek istenilmiştir.

9. Mesnevilerde Hz. Musa Anlatılarının Mukayesesi

Her üç mesnevide de Hz. Musa ile Allah'ın görüşmesine değinilmiştir. Mûsâ-nâme, tamamen Hz. Musa ile Allah arasındaki görüşme üzerine kuruludur ve bu görüşme genellikle diyaloglar şeklinde devam etmektedir. Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm mesnevisi çoğunlukla Hz. Musa ve kavminin başına gelenler üzerinde durmuştur. Mesnevinin son bölümünde Hz. Musa ve Allah'ın görüşmesi anlatılmıştır. Hz. Mûsâ Kıssası'nda ise Allah ile Hz. Musa'nın görüşmesi mesnevinin sadece başında anlatılmıştır. Yine her üç mesnevide de Hz. Peygamberin ve ümmetinin güzel vasıfları dile getirilmiştir.

Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm mesnevisinde olup diğer iki mesnevide olmayan bölüm, Hz. Musa'nın kavmi, Firavun ve şeytanın anlatıldığı bölümdür. Hz. Mûsâ Kıssasında olup diğer iki mesnevide görülmeyen bölüm ise şöyledir. Diğer iki mesnevide, çevresinde türlü yiyecekler olan dere kenarından ve ulu bir ağaçtan bahsedilmemiştir. Hz. Musa'ya kuş suretinde gelen Hz. Ebu Bekir ve diğer sahabelerden, Hz. Hasan'dan ve Hz. Hüseyin'den bahsedilmemiştir.

Mesnevilerin ait oldukları dönemler ve sahaları değişkenlik göstermektedir. Mûsâ-nâme Çağatay sahasına aitken diğer iki mesnevi Anadolu sahası mesnevilerindendir. Hz. Mûsâ Kıssası ismi verilen mesnevinin 14.-15. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm isimli mesnevinin 16. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Mûsâ-nâme'nin ise 17.-19. yüzyıla ait olduğu düşünülmüştür.

Şahıs kadrosu yönünden değerlendirecek olunursa en fazla karakterin Hz. Mûsâ Kıssası ismi verilen mesnevide olduğunu görülür. Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm isimli mesnevi ise şahıs kadrosu bakımından ikinci sıradadır. Üçüncü sırada ise Mûsâ-nâme gelir.

Her üç mesnevi de aruzun farklı kalıpları ile yazılmıştır. Mûsâ-nâme'de ise aruz ölçüsünün yanında hece ölçüsüne de yer verilmiştir.

Mûsâ-nâme 180 beyit, 31 dörtlük, 4 beşlikten; Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm 650 beyitten; Hz. Mûsâ Kıssası 200 beyitten oluşmaktadır.

Mesnevilerin dil hususiyetleri de telif edildikleri sahalara ve yüzyıllara göre değişkenlik göstermektedir.

10. Mesnevilerde Hz. Musa'nın Kişilik Özellikleri

Mûsâ-nâme, Hz. Musa'nın bir peygamber olarak hata işleyebileceği konusuna vurgu yapar. Mesnevi'de "Hz. Musa ilk olarak" Allah emretmediği halde guslettiği için hata işlemiştir. İkinci hatası ise Tûr Dağı'na çıkarken ümmetini arkada bırakmış olmasıdır. Mûsâ-nâme'de Hz. Musa'nın kıskançlık yaptığı da bir yerde geçmektedir. Hz. Musa'nın, Hz. Peygamberin adı geçtiğinde kıskançlık ettiği aşağıdaki beyitte söylenmiştir:

Muhammed nâmin ayturge ki Mûsâ reşk kıldılar
Hudâge zâr yıglap niçe sözler didiler anda

Mûsâ-nâme, 11/68

Mûsâ-nâme'de Hz. Musa kendini Hz. Peygamber ile kıyaslamakta ve Allah'a kimin daha yakın olduğunu sormaktadır:

Didi Mûsâ yakın saña Muhammed-mu veyâ men-mu
Maña bu sırnı bildürgil bu sâ'atde Hudâvendâ

Mûsâ-nâme, 11/70

Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da Hz. Musa'nın kavmine karşı merhametli biri olduğu görülür. Kavmi, başlarına gelenler için Hz. Musa'ya gelip ondan dua ister. Hz. Musa da onların iman edeceklerine inanarak başlarına gelen felaketlerden kurtulmaları için dua eder. Hz. Musa'nın kişiliğine dair bir diğer özelliği mesnevinin sonunda görmek mümkündür. Hz. Musa Tevrat'ta Hz. Muhammed'in ümmetinin vasıflarını görmüştür. O ümmetin kendi ümmeti olmasını ister. Defalarca istemesine rağmen bu dileği kabul edilmez. En son ise "keşke ben de o ümmetten olsaydım"⁷¹ der. Burada da Hz. Musa ümmet-i Muhammed'i istemekle Allah'ın takdirine karşı kusur işlediğinin farkına varır.

Hz. Mûsâ Kıssası olarak isimlendirilen mesnevide Hz. Musa yine Hz. Peygamberin mi yoksa kendisinin mi üstün olduğunu merak eder.

'Aceb ol mı yigrek ola yoḥsa ben
İşbu sırrı bildürivirgil ayân

Hz. Mûsâ Kıssası, 1257

Ancak burada bir kıyaslamadan ya da kıskançlıktan söz edilmemiştir. Hz. Musa'nın bu soruyu meraktan ve devamında ise bu işteki sırrı anlamak istediği için soru sorduğu açıktır.

Hz. Ebu Bekir'in kuş suretinde gelen canı ile Hz. Musa konuşurlarken Ebu Bekir, Hz. Musa'ya şöyle söyler.
Kendü aşânu yılan gördüñ kaçan
Sen degül miydüñ anı koyup kaçan

Hz. Mûsâ Kıssası, 1305

Hz. Musa'nın burada kendi asası yılan olduğu vakit ondan ürktüğü anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de Hz. Musa'nın asası yılan olunca korktuğundan bahsedilmektedir. "Allah şöyle buyurdu: 'Tut onu! Korkma! Biz onu tekrar eski hâline çevireceğiz.'"⁷² Hz. Musa'nın bu olay neticesinde korktuğunu anlatan diğer bazı sure ve ayetler ise Neml 10, Kassas 31, Tâhâ 67-68'dur.

Hz. Mûsâ Kıssası ismi verilen mesnevide Hz. Musa'nın bir kıptiyi öldürdüğünde korkup ortadan yok olduğu da söylenmektedir.

Sen Mûsâ ömrüñ içinde hemân
Uruban bir kıbtî öldürdüñ hemân
Nice yıllar gâyb olduñ korkudan
Öldüreler diyü tılduñ kayğudan

Hz. Mûsâ Kıssası, 1380-1381

Kur'an-ı Kerim'de de Hz. Musa'nın bir cana kıydığına yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre Firavun, Hz. Musa'ya şöyle seslenmektedir: "Sonunda yapacağını da yaptın; suçsuz yere bir cana kıydın. Sen nankörün tekisin!" Mûsâ şöyle cevap verdi: 'Evet o işi yaptım, ama sonunun ölüme varacağını bilmeden yaptım. Sonra da sizden korktuğum için süratle aranızdan ayrıldım. Fakat Rabbim bana ilim ve hikmet verdi ve beni peygamberlerden kıldı.'"⁷³

⁷¹Ölker, *Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*, 112.

⁷²Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Tâhâ, 20/21.

⁷³Karaman, Gümüş, Çağrı ve Dönmez, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Şuarâ, 26/19-21.

H. Musa, Mûsâ-nâme'ye göre iki defa hata işlemiş ve hatasını anlayarak tövbe etmiştir. Yine Mûsâ-nâme'ye göre H. Musa kendisini, H. Peygamber ile kıyaslamaktadır ve kıskançlık etmektedir. Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm isimli mesnevide H. Musa kavmine karşı sabırlı bir şahıs olarak görülmektedir. Kavminin verdiği sözleri defalarca yerine getirmemesine rağmen onlara kızmamakta ve sabır göstermektedir. Mesnevinin son kısmında "keşke ben de ümmet-i Muhammed'den olsaydım demesi Mûsâ-nâme'deki kıskançlık özelliğine ters düşmektedir. Yani Mûsâ-nâme'de kıskanç olarak görünen H. Musa, Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm isimli mesnevide kıskanç olarak nitelenmemiştir. Fakat H. Peygamberin kendi ümmeti olmasını istemesi Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm'da bir kusur olarak düşünülmüştür. H. Musa'nın bir kusur işledikten sonra tövbe ettiği her iki mesnevide de görülmektedir. H. Mûsâ Kıssası olarak isimlendirilen mesnevide H. Musa'nın, H. Peygamberin mi yoksa kendisinin mi üstün olduğunu sorması merak duygusundan kaynaklanmaktadır. Eserde yazdığı üzere de herhangi bir kıskançlık ya da kıyaslama olmadığı ortadadır. Yalnız H. Mûsâ Kıssası'nda, H. Musa'nın iki yerde korktuğunu görüyoruz. Bunlardan birisi asasının yılanı dönüştüğü sırada diğeri de bir kıbtıyı öldürdüğü vakit korkup kaçmasıdır.

Mesnevilerin anlattığı üzere H. Musa'da kıskanma, korku, sabır, merhamet duyguları hakimdir. Hata işlemesi ve ardından tövbe etmesi de onun peygamber olsa da insani vasıflarının bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı içerisinde H. Musa'ya dair anlatıların önemli bir yekûnu teşkil ettiğini yukarıdaki çalışmalara bakarak söylemek mümkündür. H. Musa ve kıssaları bir hayal unsuru olarak edebî eserlere zenginlik katmıştır. Bunun yanı sıra müstakil olarak mesneviler içerisinde de H. Musa'ya yer verilmiştir. Bu mesnevilerin büyük bir kısmı Kuran'dan olmak üzere H. Musa'ya dair anlatılan olaylardan derlenerek oluşturulmuştur. H. Musa'yı konu alan edebiyat çalışmalarının sayısı elbette bu çalışmada tespit edilenden daha fazladır. Burada genel mahiyetli araştırmalar neticesinde yirmi dört çalışmanın varlığı tespit edilmiştir. Bu yirmi dört çalışmadan dört tanesi müstakil olarak H. Musa'yı konu alan mesnevilerdir. Mesnevilerden üçünün kim tarafından telif edildiği bugün bilirse de telif sahiplerinin hayatlarına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İnceleme kapsamındaki mesnevilerin ait oldukları saha ve dönem dil özellikleri göz önünde bulundurularak tahmin edilmiştir. Buna göre Mûsâ-nâme isimli eser Mirzâ Ahmed bin Mirzâ Kerîm'e ait olup 17.-19. yüzyıl Çağatay sahasına aittir. Kışşa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm isimli eser Mecîdî'ye ait olup 16. yüzyıl Anadolu sahasına aittir. İsmi tespit edilemeyip konusuna göre araştırmacı tarafından isim verilen H. Mûsâ Kıssası ise Mahmûd'a ait olup 14.-15. yüzyıl Anadolu sahasında telif edilmiş bir eserdir.

Burada bir hususun altını çizmekte de fayda vardır. Söz konusu mesneviler üzerinde israiliyatın ya da peygamberler tarihi gibi eserlerin etkilerinin bulunduğu bilinmektedir. Mesneviler içerisinde H. Musa'nın şahsiyetine veya olaylara dair Kur'an-ı Kerim'in kaynaklığına ya da peygamberler tarihine dayanmayan birtakım yakıştırmalara yer verilmesi israiliyat etkisinin olduğunu göstermektedir. Fakat bu çalışma H. Musa'yı konu alan bu mesnevilerin Kur'an-ı Kerim'e dayanan yönünü esas aldığı için israiliyat etkisine burada değinilmemiştir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de özellikle H. Musa'yı konu alan kıssalardan hareketle mesnevilerdeki anlatılan olayların kıyaslaması yapılmış, kıssalarla aralarındaki benzer ve farklı yönleri yeri geldikçe vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu üç mesnevi esas alınarak halkı eğitmeye yönelik ahlaki ve didaktik yönler tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine bu üç mesnevi esas alınarak anlatılan olaylar, mesnevilerde geçen şahıslar, dil hususundaki farklılıklar, mesnevilerin dönemleri ve sahaları bir kıyaslamaya tabi tutulmuştur. Son olarak ise mesnevilerdeki H. Musa'nın kişilik özelliklerine değinilmiş ve bu kişilik özellikleri çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Mustafa Fidan (Dr.)
Author Details	¹ Kuruma bağlı değil / Non-affiliated, Ankara, Türkiye 0000-0003-2069-2270 mustafafidan71@gmail.com

Kaynakça | References

- Arzı, Saadet. "On Altıncı Yüzyıl Divan Şiirinde Ulû'l-'Azam Peygamberler." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2018. Ulusal Tez Merkezi (492985).
- Aşçı, Ufuk Deniz. *Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*. Palet Yayınları, 2012.
- Aşçı, Ufuk Deniz; Yavi, Fecri ve Kırbas, Gülsüm. *Mûsâ-nâme Özbek ve Kırgız Nüshası*. Palet Yayınları, 2023.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 348-351. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Çakın, Mehmet Burak. "Hz. Mûsâ Kıssası'nın XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'ne Yansıması", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, no. 1, (2020): 104-128. DOI:10.33437/ksusbd.692896
- Çakır, Müjgan. "Nâyî Osman Dede Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Ravzatü'l-î'câz fî'l-Mu'cizât'l-Mümtâz'ı." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998. Ulusal Tez Merkezi (71838).
- Çakır, Müjgan. *Klâsik Türk Edebiyatında Müstakil Mu'cizât Metinleri*. Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Çavuşoğlu, Halime. "Kıssa-i Mûsâ Anlatıları Üzerine Değerlendirmeler ve Müellifi Bilinmeyen Bir Kıssa-i Mûsâ Örneği", *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 18, (2020): 206-229. <https://doi.org/10.29000/rumelide.705583>
- Demirci, Yasemin. "Kıssa-i Mûsâ (İnceleme-Metin-Tercüme-Dizin)." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017. Ulusal Tez Merkezi (481135).
- Dereli, Havva. "Klâsik Türk Edebiyatında Mûsâ Peygamber." Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2019. Ulusal Tez Merkezi (552772).
- Fidan, Mustafa. "Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki BY7890/4 Numaralı Mecmuanın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi (75b-145b)." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2018. Ulusal Tez Merkezi (510149).
- Güler, Zülfü. *Divan Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler*. Uğurel Matbaası, 2006.
- Gürel, Rukiye Yakıt. "On Beşinci Yüzyıl Divanlarında Ulû'l-'Azam Peygamberler." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2015. Ulusal Tez Merkezi (422412).
- Güz, Selvi. "On Sekizinci Yüzyıl Divan Şiirinde Ulû'l-'Azam Peygamberler." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019. Ulusal Tez Merkezi (559662).
- Harman, Ömer Faruk. "Mûsâ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 207-213. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Harman, Ömer Faruk. "Yed-i Beyza," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 376-377. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Kaçar, Irmak. "13. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kur'ân Risalesi", *Dil Araştırmaları* 32, (2023): 133-150. <https://doi.org/10.54316/dil-arastirmalari.1263864>
- Karaca, Mehmet Mustafa. *Kısas-ı Enbiya (Hz. Eyüp, Hz. Şuayip ve Hz. Musa Kıssaları) İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Grafiker Yayınları, 2022.
- Karaman, Hayrettin; Gümüş, Sadrettin; Çağrı, Mustafa ve Dönmez, İbrahim. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Karataş, Ahmet. *Kısas-ı Enbiya Peygamber Kıssaları*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kılıç, Mustafa. "Terceme-i Kıssa-i Hızr u Mûsâ (Nev'î)," *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2022. Erişim 27 Ağustos, 2023, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/terceme-i-kissa-i-hizr-u-musa-nev-i>.
- Koç, Gülcan. "Mesnevî-i Şerif'te Ulû'l-'Azam Peygamberler." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019. Ulusal Tez Merkezi (569318).
- Koncu, Hanife. "Dâsitân-ı Mûsâ", *Turkish Studies* 5, no. 3, (2010): 237-252.
- Küçük, Mehmet Alparslan. "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde Don Değiştirme", *Bilig* 94, (2020): 97-122.
- Malta, Kübra. "Kıssa-i Mûsâ (Metin-Dil İncelemesi-Dizin)." Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2017. Ulusal Tez Merkezi (740559).

- Ölker, Gökhan. *Kıssa-i Mûsâ 'Aleyhi's-Selâm*. Palet Yayınları, 2013.
- Roux, Jean Paul. *Eski Türk Mitolojisi*. Bilgesu Yayınları, 2011.
- Sağlam, Hasan. "Kıssa-i Mûsâ (a.s.) (Söz Dizimi İncelemesi)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019. Ulusal Tez Merkezi (555239).
- Sarıkaya, Erdem. "Ahmed-i Dâ'î'nin Hz. Musa'nın Vefatı Konulu Kısa Hikâyesi", *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences* 5, no. 22, (2019): 669-679. <https://doi.org/10.31568/atlas.350>
- Sipahioğlu, Mukadder. "Tevrat ve Kur'an'ı Antik Mısır Düşüncesi Işığında Okuma: Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, no. 2, (2020): 917-951. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.767782>
- Şengül, İdris. "Kıssa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 498-500. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- TDK Sözlük, *Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları, 2019.
- Uygun, Muhsin. "Mûsâ-Nâme (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin- Çeviri- Dizin- Tıpkıbasım)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 39, (2016): 497-501. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/165164>
- Uzun, Adnan. "Divan Şiirinde Hz. Musa", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 5, no. 1, (2016): 64-74.
- Ünal, Mehmet. "Divan Şiirinde Ülü'l-'Azm Peygamberler (14. ve 19. Yüzyıl Örneklemleri)." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2024. Ulusal Tez Merkezi (914448).